

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Соціально-психологічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки та педагогічної майстерності

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему: «Формування правової культури у старшокласників
соціальним педагогом ЗНЗ»

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістр
зі спеціальності 8.01010601 Соціальна педагогіка

Виконала студентка 61 групи
Спеціальності 8.01010601
« Соціальна педагогіка»
Луценко Анастасія Сергіївна

Науковий керівник

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної
педагогіки та педагогічної
майстерності Коляденко С. М.

Житомир 2014

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ЗНЗ	Ошибка! Закладка не определена.
1.1. Соціальна педагогіка як професійна діяльність	Ошибка! Закладка не определена.
1.2. Специфіка соціально-педагогічної діяльності в умовах ЗНЗ ...	Ошибка! Закладка не определена.
1.3. Особливості соціально-педагогічної роботи з старшокласниками	Ошибка! Закладка не определена.
Висновки до розділу 1	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВА КУЛЬТУРА СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	Ошибка! Закладка не определена.
2.1. Психолого-педагогічні особливості старшого шкільного віку .	Ошибка! Закладка не определена.
2.2. Сутність та категорійні ознаки правової культури старшокласників	Ошибка! Закладка не определена.
2.3. Соціально-педагогічна специфіка формування правової культури старшокласників.....	Ошибка! Закладка не определена.
Висновки до розділу 2	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПЕЦИФІКИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ	Ошибка! Закладка не определена.
3.1. Програма емпіричного дослідження форм та методів формування правової культури старшокласників соціальними педагогами ЗНЗ	Ошибка! Закладка не определена.
3.1. Діагностика форм та методів формування правової культури старшокласників соціальними педагогами ЗНЗ	Ошибка! Закладка не определена.
3.2. Програма підготовки соціальних педагогів ЗНЗ до формування правової культури старшокласників	Ошибка! Закладка не определена.

Висновки до розділу 3	Ошибка! Закладка не определена.
ВИСНОВКИ.....	6
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	11
ДОДАТКИ.....	Ошибка! Закладка не определена.

Вступ

Актуальність дослідження. Своєрідним регулятором цивілізованих відносин у суспільстві та міжнародного спілкування є правова культура держави й кожної особистості. Правова культура – складова й вияв духовної культури особистості – базується на ідеї гармонійності, цілісності сучасного світу, єдності природного, соціального й духовного середовища проживання людини, історико-культурних традиціях.

Перехід до ринкової економіки, подальший розвиток підприємництва та приватизації породжує, на жаль, такі негативні явища, як втрата моральних ідеалів, світоглядна обмеженість, бездуховність, що супроводжується зловживаннями, злочинністю, грубими правопорушеннями, загостреною криміногенною ситуацією. Стає очевидною об'єктивна потреба цілеспрямованої діяльності всіх соціальних інститутів держави в галузі правового виховання й правової культури всіх без виключення громадян. Це значно актуалізує психолого-педагогічні дослідження проблем виховання правової культури учнівської молоді, і, особливо, старшокласників.

Саме в цей віковий період визначаються ціннісні орієнтації особистості, вибір сенсу життя, формуються ідеали й прагнення до самовизначеності, самодетермінації, йде активний процес становлення соціальної зрілості. Проте старшокласникам притаманні також і такі вікові особливості, як індивідуалізм, вузький практицизм, діляцтво, відкритість негативним впливам. Тому виховання правосвідомості, правової відповідальності, соціально значущої поведінки в цьому віці набуває особливого значення.

Правова культура старшокласників є необхідною передумовою громадянського становлення особистості, її гуманістичної спрямованості, моральної саморегуляції поведінки в системі «людина і право», «людина і закон».

Одним із першочергових завдань сучасної соціально-педагогічної науки й практики є посилення уваги до спеціальних досліджень, присвячених проблемам виховання в підростаючих поколіннях ціннісного ставлення до права

на основі прийняття усвідомлення й утвердження ними Права й Закону як загальнолюдської моральної цінності.

Проблематика, яка пов'язана з вихованням правової культури, здавна привертала до себе увагу філософів, юристів, педагогів, психологів. Вона знайшла відображення у філософському, культурологічному та юридичному аспектах у працях Арістотеля, Бахтіна М. М., Головатого С. І., Канта, Платона, Сковороди Г. С., Скрипнюка В. О., Соловйова В. С., Флоренського П. О., А. Швейцера, Шкляра Л. Є., та інших.

Питання правового виховання, правової культури досліджувались і досліджуються Дубровським В. Ф., Давидовим Г. П., Оржеховською В. М., Подберезьким М. К., Ткачовою Н. О., Фіцулою М. М. та іншими. Дослідники акцентують увагу на проблемах виховання правосвідомості, гуманістичної високоморальної поведінки, превентивному вихованні, розглядають у гармонійній єдності право й мораль, підводять до висновку про правосвідомість як духовну цінність.

Усвідомлення проблем, які пов'язані з недостатнім рівнем правової культури особистості сучасної молоді, передбачає виховання нової ментальності та культури, які не можуть виникнути в умовах існуючої системи освіти. Проте вивчення джерел з цієї проблеми показує, що пошук ефективних шляхів формування правової культури переважно пов'язується з її логічними компонентами. Саме тому темою нашого дослідження було обрано «Формування правової культури у старшокласників соціальним педагогом ЗНЗ».

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна діяльність в ЗНЗ.

Предмет дослідження – соціально-педагогічна діяльність з формування правової культури у старшокласників в умовах ЗНЗ.

Мета дослідження – дослідити соціально-педагогічну діяльність з формування правової культури у старшокласників в умовах ЗНЗ.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати сутність та особливості соціально-педагогічної діяльності в умовах ЗНЗ.

2. Виявити специфіку правової культури старшокласників як об'єкта соціально-педагогічної діяльності.
3. Дослідити використання форм та методів формування правової культури старшокласників соціальними педагогами ЗНЗ.
4. Розробити програму підготовки соціальних педагогів ЗНЗ до формування правової культури старшокласників.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань дослідження ми використали аналіз наукових джерел, анкетування, тестування, статистичні методи кількісної та якісної обробки отриманих результатів.

Експериментальна база дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі ЗНЗ №15 (міського ліцею) м. Бердичева.

Теоретичне значення дослідження: узагальнено та проаналізовано сутність соціально-педагогічної діяльності з формування правової культури старшокласників.

Практичне значення дослідження: розроблено й обґрунтовано програму підготовки соціальних педагогів ЗНЗ до формування правової культури старшокласників.

Публікації: результати дослідження опубліковані у збірнику науково-методичних праць: «Формування правової культури соціальним педагогом у старшокласників в умовах ЗНЗ» // Актуальні проблеми соціальної сфери : [збірник наукових робіт викладачів і студентів / за заг. ред. Н.П.Павлик]. – Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2014. – С. 79.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (102 найменування). Робота викладена на 112 сторінках друкованого тексту та 5 сторінках додатків.

Висновки

1. Охарактеризувавши сутність та особливості соціально-педагогічної діяльності в умовах ЗНЗ, ми прийшли до наступних висновків. Соціально-педагогічна діяльність як професія є системою надання комплексу різноманітних соціальних послуг, які дозволяють клієнту подолати складні життєві ситуації, організувати соціально-сприятливе середовище та сприяти повноцінному формуванню особистості клієнта як члена спільноти. Мета соціально-педагогічної роботи в навчально-виховному закладі – сприяння успішному вирішенню учнями власних проблем. У діяльності соціального педагога в сфері освіти можна виділити три основні аспекти: участь в управлінні; участь у виховному процесі; участь в організації середовища виховання дитини. Соціально-педагогічна діяльність з старшокласниками повинна включати в себе більшість методів та форм роботи характерних для інших категорій клієнтів, однак слід враховувати індивідуальні вікові та психологічні особливості цієї клієнтської групи та специфіку соціальної ситуації розвитку. Серед напрямків роботи з старшокласниками нами було охарактеризовано найбільш пріоритетні, на нашу думку, а саме профорієнтаційну, дозвілльєву роботу та роботу з молодіжними субкультурами та неформальними об'єднаннями.

2. Виявивши специфіку правової культури старшокласників як об'єкта соціально-педагогічної діяльності, ми прийшли до таких висновків. Робота по правовому вихованню важлива саме в старших класах, оскільки в цей період у школярів формується єдина система знань, що складається потім в систему переконань, правову культуру особистості. Встановлено, що цей вік найбільш сприятливий для формування ціннісно-правових орієнтацій як основи правової культури, що пояснюється характерною для цього періоду специфічною ситуацією розвитку самовизначення, вибору життєвого шляху, формуванням світогляду і ціннісних пріоритетів. Правова культура старшокласників є складною інтеграційною особистісною освітою, обумовленою впливом середовища, віковими, психологічними, індивідуальними особливостями учнів,

основою якого виступає система цінностей, що визначають правову свідомість і поведінку в юридично значущих ситуаціях. Формування правової культури старшокласників включає наступні етапи: цілеспрямоване формування правових знань і понять; вироблення правових переконань; формування етико-правових установок; виховання правових почуттів; формування досвіду законотворчої поведінки; формування активної соціально-правової позиції. Формування правової культури здійснюється по трьох основних напрямках, відповідних основних компонентах правової культури, які взаємозв'язані і взаємозалежні: інтелектуальному, емоційно-ціннісному, практичному. Соціально-педагогічна робота з старшокласниками з формування їх правової культури потребує високого рівня правової культури самого соціального педагога. Для цього фахівцю потрібно не лише мати високий рівень правової грамотності, а слід володіти і застосовувати цікаві для учнів форми і методи розвитку правової культури в цілому. Однією із найбільш оптимальних форм такої роботи з старшокласниками, на думку сучасних науковців, є клубна діяльність, яка потребує від соціального педагога саме вміння мотивувати і зацікавити старшокласника до вирішення досліджуваної проблеми.

3. Дослідивши використання форм та методів формування правової культури старшокласників соціальними педагогами ЗНЗ, ми прийшли до таких висновків. Дослідження рівня розвитку правової культури старшокласників проводилось з учнями 10 – 11 класів та соціальними педагогами ЗНЗ (ліцею) №15 м. Бердичева. У старшокласників значно завищена самооцінка їхнього рівня правової культури у порівнянні з реальним її рівнем, виявленим в процесі дослідження. До основних джерел правової інформації більшість школярів віднесли свій навчальний заклад та оточуючих людей, підтверджуючи тезу про важливість соціального інституту школи на процес соціалізації особистості. Переважна більшість респондентів брали участь у заходах з розвитку правової культури школярів, які іноді проводять у їх ЗНЗ. Кожен восьмий старшокласник не відвідував подібних заходів, що можна пояснити низькою мотивацією старшокласників до навчальних і дотичних до них заходів, а нерегулярність визначається тим фактом, що розвиток правової культури – не

ключовий напрям діяльності соціального педагога ЗНЗ і відповідні заходи проводяться в рамках визначених навчальними планами і програмами. Рівень правосвідомості досліджуваних старшокласників показав результати, які не тільки характеризують недостатній рівень правосвідомості старшокласників, а й загрожують їх успішній та повноцінній подальшій соціалізації. Не всі старшокласники вивчають всю інформацію необхідну для наступного етапу їх соціалізації – набуття професії, що, в свою чергу, свідчить не тільки про недостатній рівень правової поінформованості, а й про недостатній рівень правосвідомості, яка мала б бути ключовою мотивацією оволодіння інформацією, яка безпосередньо впливає на подальшу соціалізацію особистості старшокласника, на дотримання та обмеження його прав. У старшокласників виявлено низький рівень оволодіння правовими знаннями (в протиріччя до їх високої самооцінки власної правової культури), який до того ж загрожує безпосереднім порушенням їх трудових прав в майбутньому. До найбільш важливих прав людини респонденти віднесли право на життя, право на особисту недоторканість, право на волю (свободу дій і пересувань), право на одержання безкоштовного освіти, право на свободу слова. Але 22% респондентів взагалі не змогли назвати жодне, найбільш важливе на їхню думку, право, що дозволяє говорити про низький рівень оволодіння значною частиною старшокласників навіть базової правової інформації, а також дозволяє виділити ключові аспекти на які має бути спрямована соціально-педагогічна робота з розвитку правової культури старшокласників в даному загальноосвітньому навчальному закладі.

Соціальні педагоги ж до основних елементів правової культури віднесли правові знання, рівень громадянської свідомості (відповідальності) та вміння свої права захистити в межах законодавства. Найбільш важко або взагалі не засвоюються школярами, з їх точки зору, такі елементи правової культури як практичні навички по захисту своїх прав та відсутність у них почуття обов'язку на протиріччя безмежним (на думку школярів) правам. До найбільш ефективних форм роботи соціального педагога по формуванню правової культури старшокласників фахівцями було віднесено тренінгові заняття, зустрічі з

юристами та міліцією, громадськими організаціями, ознайомлення з практичною роботою органів державної влади та місцевого самоврядування, заходи які допомагають у подальшому житті (вміння писати скарги, заяви, оволодіння переліком та відвідування всіх установ, які в подальшому можуть допомогти школярам в правовому полі вирішення їхніх проблем).

Окрім, безпосередніх виховних заходів, присвячених правам людини, вони проводять тренінгові заняття з цієї тематики, беруть участь у загальноміських конкурсах. Ще однією формою ефективної роботи з розвитку правової культури старшокласників, соціальні педагоги назвали діяльність органів шкільного самоврядування, яка ними безпосередньо координується. Окрім того, соціальні педагоги відзначили організацію та проведення спільних заходів з правоохоронними органами, в першу чергу з дорожньою автоінспекцією. Єдиною формою співпраці з органами місцевої влади в сфері розвитку правової культури старшокласників було названо одноразову екскурсію до Бердичівської міської ради з метою ознайомлення з системою її роботи.

До основних шляхів підвищення рівня правової культури старшокласників, соціальним педагогами було віднесено збільшення кількості нетрадиційних форм просвітницької роботи в цій сфері (екскурсії, ознайомлення з досвідом, стажування для школярів), в першу чергу у співпраці з органами місцевої влади, зокрема правоохоронцями. А до найбільш ефективних, на їх думку форм такої взаємодії віднесли створення відповідних клубів чи гурткових об'єднань, організацію конкурсів цікавих для різних вікових груп школярів, заохочення подібної діяльності з боку керівництва міста і т.п.

4. Розробивши програму підготовки соціальних педагогів ЗНЗ до формування правової культури старшокласників. Розроблена нами програма передбачає вплив на рівні громади, оскільки соціальні педагоги в процесі професійної підготовки та здійснення практичної діяльності володіють та використовують знання зі сфери соціально-правового захисту особистості, яка більш ефективно вплине на загальну ситуацію рівня правової культури та

дозволить координувати та посилити рівень організації роботи соціальних педагогів міста (району, мікрорайону і т.п.) з розвитку правової культури старшокласників. Заходи програми реалізуються відповідно до її основних напрямків: в області правової просвіти самих соціальних педагогів ЗНЗ, в галузі освіти й виховання школярів, в сферах культури та засобів масової інформації, організаційного й методичного характеру, в області використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволить чинити комплексний вплив усіх ключових соціальних інститутів на розвиток правової культури старшокласників.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / К. А. Абульханова-Славская // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 19 – 44.
2. Авзалова Г. И. Формировать личность 21 века / Г. И. Авзалова // Современное воспитание. – 2009. – №1. – С. 17 – 19.
3. Агешин Ю.А. Правовые знания и культура человека / Ю. А. Агешин. – М.: Знание, 1973. – 215 с.
4. Аграновская Е.В. Личность и правовая культура // Государство и право. – 1981. – № 12 – С.136 – 138.
5. Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е. В. Аграновская. – М.: Знание. – 1988. – 164 с.
6. Алещенко В. І. Правове виховання у механізмі формування правової свідомості : навч.-метод. посіб. / В. І. Алещенко. – К. : НАОУ, 2008. – 224 с.
7. Андреевкова Н. В. Проблема социализации личности / Н. В. Андреевкова. – М. : Высшая школа, 1970. – 405 с.
8. Андреева А.Д. Формування особистості старшокласника / А. Д. Андреева. – К. : Просвіта, 1998. – 169 с.
9. Бабенко А. Н. Правовая социализация как процесс освоения правовых ценностей / А. Н. Бабенко // Государство и право. – 2005. – № 2. – С. 104 – 106.
10. Баженова В.П. Правовое воспитание школьников в процессе внеклассной и внеурочной работы / В. П. Баженова, А. Ф. Никитин. – М.: Просвещение, 1986. – 143 с.
11. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві / О. О. Бандура. – К.: Вид-во НАВСУ, 2000. – 200 с.
12. Баранов В. М. Правосознание, правовая культура и правовое воспитание / В. М. Баранов. – М. : Юристъ, 2007. – 328 с.

13. Безпалько О. В. Концептуальні засади соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю в територіальній громаді / О. В. Безпалько // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – №1. – С. 27– 34.
14. Безпалько О. В. Молодь і дозвілля: Теорія, методика і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання / О. В. Безпалько, А. І. Годлевська, А. Й. Капська. – К. : А.Л.Д., 1996. – 208 с.
15. Білий П. В. Правова держава і правова культура: взаємозв'язок і результативність / П. В. Білий //Право України – 1997. – №12. – С.75.
16. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи / В. О. Білоусова. – К. : ІЗМН, 1997. – 192 с.
17. Вакуленко О. В. Особливості соціального розвитку особистості у підлітковому віці / О.В. Вакуленко // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 95 – 99.
18. ВеденеевЮ.А. Политическая демократия и электорально-правовая культура граждан / Ю.А. Веденеев // Государство и право. –1997. –№2. – С. 33 – 35.
19. Верба С. Г. Гражданская культура и стабильность демократии / С. Г. Верба // Социально-гуманитарное и политологическое образование[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/81534>. – Назва з екрану.
20. Вереніч Н. О. Особливості тривожності шкільної молоді / Н. О. Вареніч // Психолог. – 2004. – №23 – 24. – С.41 – 43.
21. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна / О. О. Ганзенко. – К. : Поліс, 2003. – 160 с.
22. Головченко В.В. Ефективність правового виховання. Поняття, критерії, методика вимірювання / В. В. Головченко. – К. : Радянська школа, 1985. – 140с.
23. Головченко В. В. Освіта і правосвідомість / В. В. Головченко // Юридичний вісник України, 1997. –№ 16. – С. 22.

24. Голосніченко І. А. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. А. Голосніченко // Право України. – 2005. – № 4. – С. 25.
25. Довгань О. О. Специфіка кризи особистості у юнацькому віці / О. О. Довгань // Психологія і суспільство. – 2004. - №2. – С.144 – 151.
26. Дубровина І. В. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / И.В. Дубровина. – М.: Педагогика, 1987. – 192 с.
27. Дубровина І. В. Формирование личности старшеклассника / И. В. Дубровина. – М.: Педагогика, 1989. – 168 с.
28. Елхов І.Ю. Педагогические условия социально-правовой ориентации учащихся старших классов / И. Ю. Елхов. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 124 с.
29. Євтушенко Р. А. Розвиток правової освіти – необхідна умова побудови правової держави / Р. А. Євтушенко // Історія України. – 2003. – № 9. – С. 18 – 25.
30. Завьялова М. С. Из опыта работы по применению активных методов обучения в процессе формирования правовой культуры будущих специалистов / М. С. Завьялова. – Красноярск: КГТЭК, 2007. – 154 с.
31. Завьялова М. С. Из опыта работы по формированию правовой культуры учащихся / М. С. Завьялова. – Красноярск: КГУ, 2006. – 110 с.
32. Загрева В.Я. Правова культура старшокласників загальноосвітніх шкіл та інтернатів / В. Я. Загрева // Проблеми педагогічних технологій: Збірник наукових праць. – Луцьк : ВАКО, 2002. – № 3. – С. 196 – 202.
33. Загрева В.Я. Психолого-педагогічні умови формування правової культури особистості / В. Я. Загрева // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – С. 88 – 92.
34. Зайчук О.Н. Правові системи сучасності та тенденції їх розвитку / О. Н. Зайчук // Право України. – 2002. – № 11. – С. 23 – 26.

35. Ивлев А. К. Правосознание и правовое воспитание молодежи / А. К. Ивлев. – М. : Знание, 1982. – 50 с.
36. Иоффе А. Н. Методические приемы в гражданском образовании / А. Н. Иоффе, В. П. Пахомов. – Тольятти: Издательство Фонда «Развитие через образование», 1999. – 138 с.
37. Каминская В.И. Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания / В. И. Каминская. – М.: Юридическая литература. – 1974. – 458 с.
38. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: Навчально-методичний посібник / А.Й. Капська – К.: УДЦССМ, 2001. – 220с.
39. Кейзеров Н.М. Политическая и правовая культура: Методологические проблемы / Н. М. Кейзеров. – М.: Наука, 1983. – 280с.
40. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гнєсеології права / А. А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
41. Константин О. В. Щодо проблеми правової культури як умови забезпечення прав і свобод особистості в Україні // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1 (52). – С.6 – 9.
42. Костаки Г. Правовая культура общества и ее основные элементы / Г. Костаки, С. Злобин // Закон и жизнь. – 2003. – № 12. – С. 4–10.
43. Костенко О.М. Правова культура і економічна безпека / О. М. Костенко // Право України. – 1999. – № 3. – С. 85 – 86.
44. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.Н. Проколієнко. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
45. Крижанівський А. Ф. Компетентна правова свідомість: до постановки проблеми / А. Ф. Крижанівський // Актуальні проблеми держави і права. – 2001. – № 11. – С. 34–38.
46. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: Норма и патология / В. Н. Кудрявцев. □ – М.: Наука, 1982. – □ 127 с.
47. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації : європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. – К. : Віра інсайт, 2000. – 246 с.

48. Лапаєва В.В. Социология права в системеобществоведения / В. В. Лапаєва // Государство и право. – 2000. – № 4. – С. 81 – 87.
49. Лукина А. К. Социальная педагогика как педагогика среды / А. К. Лукина. – Красноярск: КГУ, 2004. – 226 с.
50. Мальковская Т.Н. Социальнаяактивностьстаршекласников / Т. Н. Мальковская. – М. : Педагогика, 1988. – 145 с.
51. Мардахаев Л. В. Социальнаяпедагогика : Учебник / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2005. – 269 с.
52. Матюшкин А. Б. Рабочая книга социального педагога / А. Б. Матюшкин, Е. А. Романова. – М. : ТЦ Сфера, 2002. – 144 с.
53. Мацько М.А. Формуванню правосвідомості й правової культури громадян суверенної України – більше уваги / М. А. Мацько // Державність. – 1994. – № 1 – 2. – С. 68 – 69.
54. Медведчук В.В. Правова культура і правова держава: проблеми взаємозв'язку і розвитку / В. В. Медведчук // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 3 – 4. – С.37 – 54.
55. Менюк О.А. Формування правової культури: теоретичні та прикладні аспекти / О. А. Менюк. – К.: Оріяни. – 2001. – 172 с.
56. Мирзаев Г.Б.Правовая культура адвоката / Г. Б. Мирзаев. – М.: Юридическаялитература. – 1995. – 136 с.
57. Михайлов А. А. Формированиегражданскойкультуры: зарубежный опыт, проблемы развития / А. А. Михайлов. – М.: Прописи, 1999. – 210 с.
58. Молодцова И. В. Педагогические условия становления гражданской позиции старшего подростка / И. В. Молодцова, Г. С. Саволайнен. – М. :Академпроект, 2007. – №1. – 260 с.
59. Мурашин О.Г. Роль правовоїкультури у прийнятті і реалізаціїактивпрямогонародовладдя / О. Г. Мурашин // Держава і право. – 2001. – № 10. – С.157 – 164.
60. Невважай И. Д. Типы правовой культуры и формы правосознания / И. Д. Невважай // Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 25–26.

61. Неновски Н. И. Право и ценности / Н. И. Неновски. – М. : Прогресс, 1987. – 279 с.
62. Никитин А.Ф. Формирование правовой культуры у школьников / А. Ф. Никитин. – М.: Просвещение, 1986. – 143с.
63. Никитин А.Ф. Что такое правовая культура? Книга для учащихся старших классов / А. Ф. Никитин. – М.: Просвещение, 1988. – 112с.
64. Никитина О. А. Технология формирования правовой культуры студентов / О. А. Никитина // Тезисы Российской научно-методической конференции – Рязань: РГПУ им. Есенина, 2005. – 172 с.
65. Носков В. В. Правосвідомість у соціально-політичному розвитку людини / В. В. Носков // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С.125 – 133.
66. Обухов В.М. Правовое воспитание и социальный опыт школьников / В. М. Обухов. – М.: Просвещение, 1986. – 143с.
67. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
68. Орзіх М.Ф. Правова культура в системі сучасного конституціоналізму / М. Ф. Орзіх, Ю.В.Кампо// Право та культура: теорія і практика. – 1997. №10. – С.190 – 192.
69. Осика І. І. Правовий нігілізм і правова культура / І. І. Осика // Право України. – 2001. – № 7. – С. 98–101.
70. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник / С. С. Пальчевський – К.: Кондор, 2005. – 560с.
71. Пачковський Ю.Ф. Проблеми молоді: соціолого – психологічні аспекти вивчення та діагностики / Ю. Ф. Пачковський// Збірник науково – методичних матеріалів для роботи з дітьми, що зазнали насильства. – Львів: ВНТЛ, 1999 – 68 с.
72. Подзолков В.Г. Формирование правосознания старшеклассников в процессе обучения / В. Г. Подзолков. – М. : Академпроект, 1997. – 160 с.
73. Подольская Е.А. Ценностные ориентации и проблема активности личности / Е. А. Подольская. – Х.: Основа, 1991. – 162 с.

74. Полешко А. А. Правовій освіті населення – посилену увагу / А. А. Полешко // Право України. – 1999. – № 10. – С. 123.
75. Про національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 року № 992/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – С. 19 – 21.
76. Русинов Р.К. Правосознание и правовая культура. Теория государства и права: Учеб. для вузов / Р. К. Русинов. – М.: Академия, 1997. – 458 с.
77. Сальников В.П. Правовая культура / В. П. Сальников // Актуальные проблемы теории права. – 1995. – № 4. – С. 23 – 24.
78. Сальников В.П. Правовая культура: проблемы формирования гражданского общества и правового государства / В. П. Сальников. – М. : Человек и закон, 1998. – 212 с.
79. Сальников В.П. Правовая культура: проблемы формирования гражданского общества и правового государства / В. П. Сальников // Демократия и законность. – 1991. □ – №2. – С. 15.
80. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс / А. П. Семитко. – Свердловск: Изд-во УрГУ, 1990. □ – 216 с.
81. Синюкова Т.В. Правовая культура // Теория государства и права: Курс лекций / Т. В. Синюкова. – М. : Академпроект, 1995. – 498 с.
82. Сиротенко Г. О. Шляхи оновлення освіти: Науково-методичний аспект / Г.О. Сиротенко – Харків : Основа, 2003. – 96 с.
83. Соломенко Л. Д. Формирование правовой культуры студентов / Л. Д. Соломенко // Практика административной работы в вузе. – 2003. – №3. – С.54 – 58.
84. Степанов Е. Н. Личностно – ориентированный подход в работе педагога: разработка и использование / Е. Н. Степанов – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 128 с.
85. Суворова Н.Г. Формирование правовых ориентаций старшеклассников в процессе обучения / Н. Г. Суворова. – М. : Академия, 1998. – 210 с.
86. Тарас А.Е. Правовое воспитание старшеклассников. Книга для чтения / А. Е. Тарас. – М. : Народное образование, 1988. – 72 с.

87. Тихомиров Д.Е. Правовое самовоспитание молодежи / Д. Е. Тихомиров. – К. : Радянська школа, 1991. – 175 с.
88. Тищенко В.В. Теоретические проблемы правового воспитания / В. В. Тищенко. – М. : Педагогика, 1982. – 134 с.
89. Ткачова Н. І. Формування правових понять у учнів шкіл і профтехучилищ / Н. І. Ткачова // Історія в школах України. – 1999. – № 2. – С. 20 – 22.
90. Третяк С. І. Правове забезпечення правової культури населення як умова становлення основ громадянського суспільства / С. І. Третяк // Право України. – 2005. – № 4. – С. 26 – 30.
91. Филонова Г. Н. Формирование личности: проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьника / Г. Н. Филонова. – М. : Академия, 2003. – 382 с.
92. Фрумин И. Д. Гражданское образование: спорные моменты и возможные тенденции / И. Д. Фрумин // Директор школы. – 1997. – № 5. – С. 74 – 75.
93. Хоружая А.А. Воспитание у старшеклассников гражданской позиции / А. А. Хоружая. – М. : Воспитание, 1990. – 190 с.
94. Чорна К.І. Основні пріоритети у вихованні національної самосвідомості і громадянської культури старшокласників / К. І. Чорна // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 1. – С. 125 – 132.
95. Шингерей Т. А. Осознание старшеклассниками гражданских прав и обязанностей как условие правового формирования личности / Т. А. Шингерей. – М. : Воспитание, 1980. – 105 с.
96. Якименко В. І. Сучасна молодіжна політика і соціальна робота в Україні / В. І. Якименко. – К. : С.К.Д., 2001. – 68 с.
97. Яковюк І. В. Правова культура і її вплив на розвиток системи освіти / І. В. Яковюк // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1 (52). – С. 47 – 48.
98. Berns Roberta M. Child social competitions: Socialization and social support / Roberta M. Berns. – Boston: Cengage Learning. – 31 p. – Режим доступу : <http://www.cengagebrain.com.mx/content/9781133792451.pdf>. – Назва з екрану.

99. Destremau Blandine Analysis and comparison of social protection systems in the school: Elements of typology and method / B. Destremau. – New York : IMPACT Network working paper, 2006. – 244 p. – Режим доступа : http://www.reseau-impact.org/IMG/pdf/4.Social_protection_Eng.pdf. – Назва з екрану.
100. Fagnano Cheryl L. School and community interaction: a view from the justice culture / Cheryl L. Fagnano. – New York: Westview Press, 1998. – 160 p. – Режим доступа : <http://www.abebooks.co.uk/servlet/FrameBase?content=/en/imagegallery/imagegallery.shtml?si=t%26images1711>. – Назва з екрану.
101. Reginald John Center for civic education / J. Reginald. – The University of North Carolina Press: Chapel Hill, 1994. – 187 p. – Режим доступа: http://www.civiced.org/index.php?page=content_types. – Назва з екрану.
- Sarat Austin Special Issue: Law Firms, Legal Culture, and Legal Practice / A. Sarat. – Bingley : Emerald group publishing, 2010. – 238 p. – Режим доступа: http://www.virginia.edu/sociology/publications/faculty%20articles/Gorman-Articles/Racial&EthnicMinority_LawFirms.pdf. – Назва з екрану.